

Haldenvassdragets Kanalmuseum - integrering av natur- og kulturhistorie

Av Grete Brustad Nilsen

Grete Brustad Nilsen er cand. philol., og arbeider som kultursjef i Marker kommune, Østfold.

Sammendrag

Haldenvassdragets Kanalmuseum er i dag et rent kulturhistorisk museum, som forteller om menneskelig virksomhet langs vassdraget. Dette området er imidlertid svært interessant også i naturhistorisk og økologisk sammenheng, med en stor variasjon i naturtyper og et stort biologisk mangfold. Museet planlegger derfor å integrere naturhistorie og økologi i sin videre virksomhet. Museet skal belyse hvordan «natur» og «kultur» har samspilt og samspiller i fremveksten av menneskets totale livsmiljø. Visjonen er å gi en forståelse av Haldenvassdraget som grunnlag for menneskelig liv og utfoldelse - i går, i dag og fremover. Haldenvassdragets Kanalmuseum har en glimrende beliggenhet for denne oppgaven, omtrent midtveis i vassdraget, i et svært interessant kulturhistorisk miljø og omgitt av ulike naturmiljøer. I denne artikkelen vil dagens museum bli presentert, og det vil bli redegjort for planene for den videre utviklingen av museet.

En epoke var over

I 1982 ble de siste tømmerstokkene fløtet gjennom Haldenvassdraget. En 600-årig tradisjon var over. Like etter skulle Saugbrugsforeningen selge Ørje Brug med fabrikkbygninger, arbeiderboliger, uthus m.m. Her i Marker ønsket vi å ta vare på denne historien om fløtningen og kanalen, som har betydd så mye langs vassdraget. Dessuten ønsket vi å bevare Ørje Brug som et minnesmerke over tidlig industrialisering tilknyttet treforedling. Historisk interesserte personer gikk sammen om å kjøpe deler av bruksområdet for å bygge opp et kanal- og fløtningsmuseum. I 1986 - til 200-årsjubileet for kanalbyggeren Engebret Soots fødsel - åpnet Haldenvassdragets Kanalmuseum på Ørje Brugs område.

Haldenvassdragets Kanalmuseum

Dette er et kulturhistorisk museum, som viser noe av menneskenes virksomhet langs vassdraget. Vi følger tømmerets

Haldenvassdragets Kanalmuseum

vei fra skogen, gjennom vassdraget/kanalen og fram til foredling. Utstillingen tar for seg en rekke temaer som skogsdrift, fløtning, kanalbyggeren Engebret Soot og kanalene, foredling av tømmeret, de gamle dampbåtene

som gikk på kanalen m.m. Historien fortelles gjennom tekst, fotografier, gjenstander og modeller.

Museet har en velegnet beliggenhet for denne oppgaven, omtrent midtveis i vassdraget, og i et kulturhistorisk

svært interessant miljø, som kan fremvise allsidige kulturminner som har med utnyttelse av vann å gjøre. Hele dette området er regulert til spesialområdet bevaring i arealplanen.

Museet eier deler av det gamle Ørje Brugs område, med bestyrerbolig, arbeiderboliger og diverse uthus, dessuten det gamle Ørje Folkebad fra 1910, der arbeiderne fikk sitt ukentlige karbad og badstu. Hele området er blitt restaurert, og det fremstår i dag som et autentisk bruksområde fra det forrige århundret.

Ørje Brug ligger som en øy, mellom Ørjeelven i øst og Ørje sluser i vest. Gjennom Ørjeelven ble det fløtet tømmer i 500 år. I 1860 stod Ørje sluser ferdig bygget. Dermed kunne tømmeret kublegges helt nord i vassdraget og slepes av dampbåtene ned gjennom kanalen. Ørje sluser er fortsatt manuelt drevet slik som ved innvielsen i 1860, og de gamle boligene for slusemester og sluseassistent ligger der fremdeles. Ved den øverste slusen står bautaen av kanalbyggeren Engebret Soot, og like i nærheten er Ørje nedbørstasjon som har foretatt daglige temperatur- og nedbørmålinger helt fra 1883. Ikke mindre enn tre av de gamle dampbåtene finnes på Ørje. Mest kjent er D/S «Engebret Soot», som har byggen. I ved Nylands Verksted.

Ørjefossen har en fallhøyde på 10 m. Før Ørje Brugs Tresliperis tid lå det både sager og kverner ved fossen. Nå har museet og historielaget fått bygd en vannsag og en bekkevern for å demonstrere tidligere tiders virksomhet. Ørje kraftstasjon utnytter fossefallet. Både

det gamle og det nye vanninntaket til Ørje ligger rett nord for slusene, mens rensestasjonen befinner seg på nedsiden av slusene. Disse anleggene forteller om ulik utnyttelse av vannet.

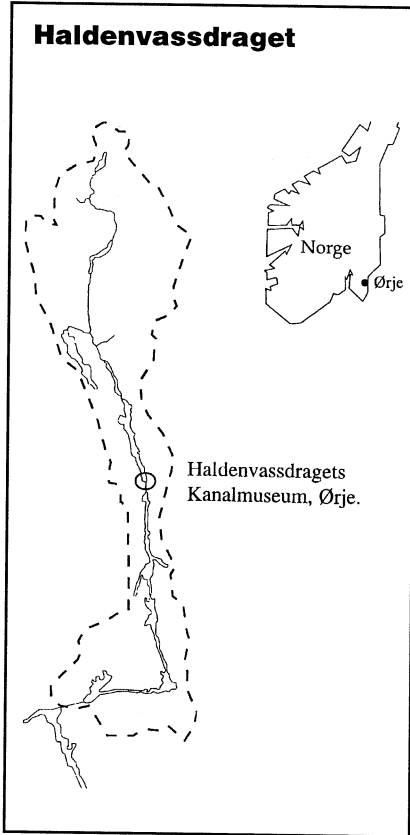
Vassdraget fungerte også som en forsvarslinje. Like ovenfor Ørje sluser ligger Ørjefortene, som ble anlagt rett før 1905. En natur/kultursti binder bruksområdet sammen med Ørjefortene. Herfra har en fin utsikt utover dette kulturhistoriske interessante område rundt Ørje sluser.

Ny målsetting

I 1990 besøkte hydrobiolog Olav M. Skulberg museet. Han har foretatt mange undersøkelser i Haldenvassdraget, og kjenner dette området godt. Han påpekte at museet manglet noe vesentlig, nemlig noe om den naturen som er selve grunnlaget for den menneskelige virksomheten langs vassdraget. Vi fikk etter hvert øynene opp for at dette vassdraget er meget interessant også i naturhistorisk og økologisk sammenheng, med en stor variasjon av naturtyper og et stort biologisk mangfold. Og vi begynte å se på vassdraget også fra denne synsvinkelen. Vi tente på ideen om å inkludere det naturhistoriske og økologiske i museets virksomhet. Det ble nedsatt en arbeidsgruppe med både naturfaglig, historisk, pedagogisk og bibliotekfaglig bakgrunn, og Kanal-museet vedtok en ny målsetting:

Haldenvassdragets Kanal-museum skal være et senter for opplevelse, aktivitet og kunnskap om Haldenvassdra-

Haldenvassdraget

get/kanalen. Museet skal dokumentere og formidle vassdraget både natur- og kulturhistorisk. Gjennom dette skal det skapes en forståelse av samspillet mellom vassdraget og menneskets bruk av det, som vil fremme en samfunnsutvikling mest mulig i harmoni med naturforutsetningene i Haldenvassdragets nedbørfelt. Samtidig skal museet informere om vassdraget og skogen som rekreasjonsområde, og derved inspirere til friluftsliv, natur- og kulturopplevelser og engasjement for kultur- og miljøvern.

Også i denne sammenhengen har museet en fin beliggenhet. Det er omgitt av spennende natur med et stort mangfold. I nord ligger Rødenesjøen med mange fiskearter. Langs sydsiden av sjøen planlegges en strandpromenade, «Vannveien», som vil gi nærkontakt med sjøen. Sydover fra museet bukker Ørjeelven seg i meanderløp - omgitt av edelløvskog og et rikt plante-, dyre- og fugleliv - ned til Øymarksjøen. I vest ligger det næringsfattige Vestfjella, som inngår i Østfolds største naturområde, Fjella. Noen kilometer i sydøstlig retning finner vi den næringsrike Gjølsjøen, et fredet område med et rikt fugle- og planteliv.

I 1996 kunne arbeidsgruppen legge frem en prosjektbeskrivelse med planene for en videreutvikling av museet. Visjonen er å gi en forståelse av Haldenvassdraget som grunnlag for menneskelig liv og utfoldelse og å skape en innsikt om den gjensidige påvirkningen av natur og kultur. På denne måten vil en bidra til en utvikling som tjener kommende generasjoner.

Målgrupper

Den primære målgruppen er befolkningen langs vassdraget. Det er en viktig oppgave å formidle kunnskaper og bevisstgjøre om hvilke verdier dette vassdraget representerer både på natur- og kultursiden, slik at man forvalter disse ressursene på rett måte. I skolen er miljølære et prioritert tema, og det etterlyses naturfaglige kunnskaper både blant lærere og elever. Det er et behov for eksekursjonssteder og opplegg.

Også studenter trenger studiemuligheter og steder der de kan arbeide og foreta sine undersøkelser. Dette planlegger museet å legge til rette for, slik at både lokalbefolkningen og andre kan søke kunnskap her.

Museet ligger i knutepunktet E 18 - Haldenkanalen, og har dermed et vel-egnet utgangspunkt for å nå turister. Ørje er den nest viktigste innfartsporten til Norge. Her ved museet er det første stedet etter grensepasseringen at landskapet åpner opp for utsyn over vassdraget og et spennende kulturhistorisk område. I museet vil de kunne bli nærmere kjent med vassdraget og hvilke fine muligheter for natur- og kulturopplevelser det rommer. Samtidig vil det bli formidlet viten om og respekt for de natur - og kulturverdiene som fins her.

Museets oppbygning

Museet skal dokumentere kunnskaper vi har om vassdraget. Det skal bygges opp arkiv og fagbibliotek, og det skal tilrettelegges for undersøkelser og bearbeiding av innsamlet materiale. Kurs og seminarer som museet arrangerer, vil kunne ut i rapporter. Disse resultatene skal formidles på ulike måter. Sentralt blir utstillingene. Basisutstillingen skal fortelle om de grunnleggende forholdene i vassdraget, mens forskjellige temautstillinger vil ta opp aktuelle problemstillinger. Det vil bli tatt i bruk moderne informasjonsteknologi i formidlingen, og det skal legges tilrette for aktiviteter og opplevelser.

Målet er å videreutvikle museet til et

sted der man kan søke kunnskap og opplevelser. Samtidig skal det fungere som et besøkscenter med informasjon om interessante kulturminner og naturmiljøer. Gjennom dette skal en skape en forståelse for de økologiske sammenhengene, og en økt bevissthet om konsekvensene av menneskets bruk av naturen.

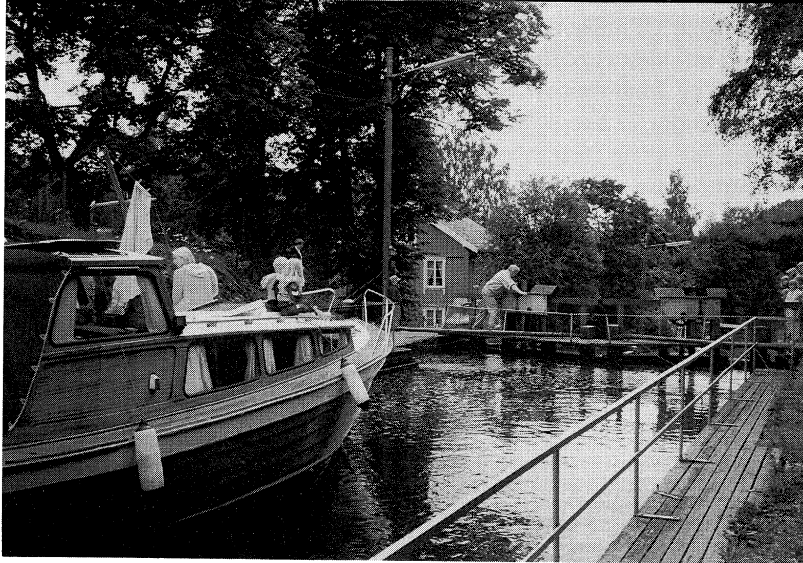
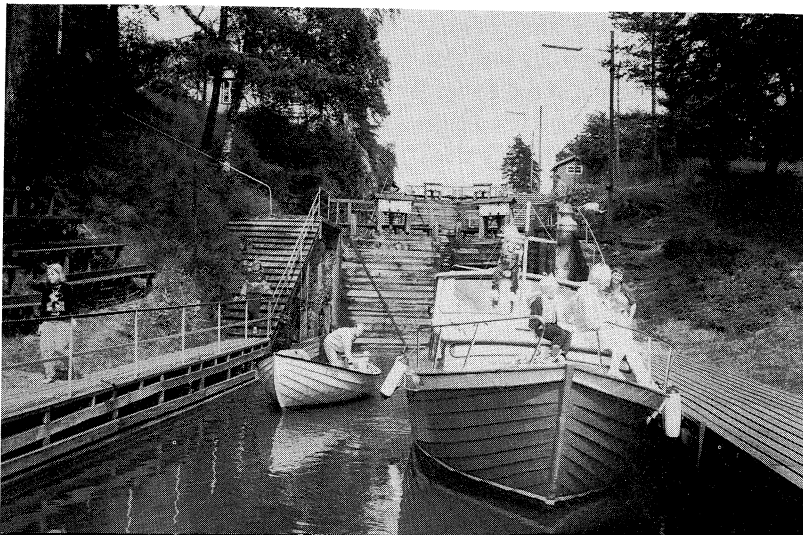
Økobygg

I 1996 ble de gamle fabrikkbygningene til Ørje Brug til salgs, og Marker kommune og Kanalmuseet gikk sammen om å kjøpe dem. Den videre utviklingen av museet vil skje i disse bygningene. Dessuten vil det bli bygget et nybygg for å binde sammen to av de gamle fabrikkbygningene. Dette nybygget vil bli tilpasset det kulturhistoriske miljøet, og i pakt med museets nye målsetting skal det bygges som et «økobygg». Det innebærer at det skal utføres i miljøvennlige materialer og være ressursbesparende i drift, med solenergi eller jordvarme til oppvarming.

Samarbeid

Kanalmuseet samarbeider i dag med interessert lag og foreninger og med offentlige myndigheter på forskjellige nivåer. Den videre utviklingen innebærer bredere samarbeid, både lokalt, regionalt og nasjonalt - og med våre svenske naboer i Vest-Värmland. Haldenvassdraget inngår i det store skogområdet, som strekker seg på begge sider av Kjølen, «*de glittrande vattnens*

Sommeridyll ved Ørje sluser

land». En gang var dette ett felles fløtningsområde, der mesteparten av tømmeret endte i Halden. I dag er dette et attraktivt rekreasjonsområde, med et stort besøk av turister, spesielt på svensk side. Både på Kanalmuseet og i Vest-Värmland vil det bli informasjon om dette vårt felles naturområde. Det blir en viktig oppgave å skape en forståelse og respekt for denne fine naturen og kulturminnene der. Turisttrafikken må tilpasses de områder som kan tåle belastningen, slik at også våre etterkommere vil kunne glede seg over dette unike området.

Visjoner

Haldenvassdragets Kanalmuseum er i dag retrospektivt i sitt innhold. Det retter blikket mot det som har vært - mot tidligere tiders virksomhet. De nye tankene er å gi en forståelse av Haldenvassdraget som grunnlag for menneskelig liv og utfoldelse i nedbørsfeltet, - i går, i dag og fremover. At Haldenvassdraget utgjør et øko-system som mennesket var, er og fortsatt vil være en integrert del av.

Visjonen er at besøkere på museet aktivt skal forstå at vassdraget utgjør kontinuiteten i naturprosesser og menneskelig virksomhet. At vi må forholde oss til denne innsikt, ikke bare for å forstå menneskenes historie og tradisjoner, men for aktivt å kunne bidra til å skape en utvikling som tjener det levende og de generasjonene som kommer etter oss. Blikket skal rettes fremover.

De som besøker museet, bør få mulighet til å oppleve både Haldenvassdragets realiteter og poesi. Presentasjonen skal spenne nysgjerrigheten mot å få vite mer om det mangfoldige og storlagne Haldenvassdraget. Museet skal fungere som en «dør» inn til naturområdene og alle de opplevelsene de rommer. Dette blir en stor og spennende utfordring!

Kilde: Haldenvassdragets Kanalmuseum: Forprosjekt - "Natur- og kulturinformasjonssenter på Ørje". Grete Brustad Nilsen, Reni Braarud, Inger Jaavall, Vidar Kjærheim, Olav M. Skulberg, Ingvar Spikkeland, Ann-Kristin Steffenstorpet. Ørje 1996. 34pp.